

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 22, Sayı/Issue: 42, Yıl/Year: 2020 (Aralık/December)

**Erken Dönemde Kitaplarını İmhâ Eden Hadisçiler ve Bunun
Hadis İlmine Etkileri**

*Muhaddiths Who Destroyed Their Books and Its Influences on
Hadith Science*

Abdullah Çelik

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim
Dalı - Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Department of Hadith

abdullahcelik@ibu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2669-3082>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 17/07/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 24/11/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2020

Atıf/Citation: Çelik, Abdullah. "Erken Dönemde Kitaplarını İmhâ Eden Hadisçiler ve Bunun Hadis İlmine Etkileri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/42 (2020), 373-400. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.770728>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Erken Dönemde Kitaplarını İmhâ Eden Hadisçiler ve Bunun Hadis İlimine Etkileri

Öz

İslam tarihinde erken dönemden itibaren ilim adamları tarafından bilgilerin kitaba kaydedilmesine önem atfedilmiş ve bu durum yöneticiler tarafından da teşvik edilmiştir. İlim erbabı için kitap ve yazılı kaynaklar candan ve maldan daha kıymetli olmuş, kitapların elde edilmesi ve korunması için büyük emekler sarf edilmiştir. Bu uğurda çeşitli yolculuklar yapıp büyük servetler harcanmıştır. Fakat buna rağmen tarih ve tabakât türü eserlerde hadisçilerin kendi kitaplarını imhâ ettiklerine dair birtakım bilgiler bulunmamaktadır. Ömürleri boyunca büyük emeklerle topladıkları hadis kitaplarını özellikle hayatlarının sonlarında gömerek, yakarak, suya atarak, suyla yıkayarak, silerek, makasla keserek veya yırtarak imhâ etmeleri ya da başkalarına kitaplarını imhâ etmelerini vasiyet etmeleri oldukça dikkat çekicidir. Üstelik bunu yapan hadisçilerin azımsanmayacak sayıda olduğu ve aralarında ileri gelen tanınmış hadisçilerin de bulunduğu görülmektedir. Bu noktada hangi hadisçilerin kitaplarını imhâ ettikleri, bunun sebepleri ve hadis ilimleri açısından sonuçlarını araştırma ihtiyacı doğmuştur. Bu çalışmada hicrî II. ve III. yüzyıllarda yaşamış olan hadisçilerin kendi kitaplarını imhâ etme nedenleri, nasıl imhâ ettikleri, genelde hadis ilmine özelde ise râvinin zabtını etkilediği için cerh ta'dile etkileri ve hadisçilerin bu duruma yaklaşımları tetkik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Cerh Ta'dil, Kitap, İmhâ, İtlâf.

Muḥaddiths Who Destroyed Their Books and Its Influences on Ḥadīth Science

Abstract

In the history of Islam, from the early period, scholars attached significant importance to recording information, which was also actively encouraged by the administrators and rulers of the time. However, for *some ḥadīth scholars*, there is a few information in history and *ṭabakāt* books, which state that the *muḥaddiths* destroyed their own collections. Considering the great efforts they spent throughout their life, it is quite remarkable that some of *muḥaddiths* destroyed their ḥadīth collections by burying, burning, throwing into the water, wiping, washing, tearing them apart, or willing others to destroy before their death. Interestingly, these *muḥaddiths* are not insignificant in number, and even some of them are among the prominent *muḥaddiths*. At this point, it is imperative to investigate which *muḥaddiths* destroyed their books, the motivations behind this decision, and the consequences for the knowledge of ḥadīth. In this study, we investigate the reasons and methods of *muḥaddiths*, lived in 2nd and 3rd AH centuries, who destroyed their books. Furthermore, we examine their impacts on ḥadīth science and thoughts of other *muḥaddiths* on this issue. Then, we focus on its influence on *jarḥ wa'l-ta'dīl* as it affects the weakness of the narrator's *ḍḥabt*.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: Ḥadīth, Jarḥ wa'l-Ta'dīl, Book, Disposal, Destruction.

Giriş

Bu makalede erken dönem olarak hicrî II. ve III. Yüzyılda yaşamış olan hadisçilerin kitaplarını imhâ etmelerine değinilecek, konuyla ilişkisi nedeniyle kimi zaman da daha sonraki âlimlerin görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca hadis ilminde kitap kavramının, her zaman bilindiği şekliyle daha geç dönemde oluşan kitap anlamını ifade etmeyip belki ders notları, cüz, nüsha, sahife gibi an-

lamlara da geldiğine değinmek yerinde olacaktır.¹ Zira bu çalışmada ele alınacak yazılı kaynaklar genellikle ilk dönemde kullanılan sahife tarzı yazılı kaynakların imhâ edilmesini konu edinmektedir.

Tarih boyunca kitapların kültür ve medeniyet oluşumunda etkisi ve önemi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Medeniyetlerin oluşumu, toplumların gelişimi ve ilerleyişi genellikle yazılı kaynaklar sayesinde olmuştur. Kitaplara saygı, yazılı kaynakların korunması ve kütüphanelerin inşası, dünya tarihinde gelişmiş medeniyetlerin en belirgin özelliklerindedir. İslam medeniyetinde bu durumun öne çıktığı bilim dallarından birisi de hadis ilmi olmuştur. Hadis âlimleri te'lif, tasnif, istinsâh, mukâtebe, tashih ve tercüme faaliyetleriyle müslümanlara çok zengin bir kütüphane bırakmışlardır.²

İslam tarihinde ilme gösterilen ihtimam, sahâbe döneminden itibaren yazının kullanılmasını sağlamış, hicrî ikinci yüzyıldan itibaren hadis kitaplarının kaleme alınmasına yardımcı olmuştur. İbn Cüreyc (ö. 150/767), İbn İshâk (ö. 151/768) Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), İbn Ebû Arûbe (ö. 156/773), Evzâî (ö. 157/774) İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) eserleri bunlara en iyi örneklerdir.³ Kitaba olan ilginin Abbâsîler döneminde arttığı hatta kütüphanelerde kitap sayılarının yüz binlere ulaştığı nakledilmektedir. Hârûn er-Reşid ve Me'mûn Bizans'tan savaş tazminatı olarak Antik Çağ filozoflarının kitaplarını istemişlerdir.⁴ Yazının gelişmesi ve kitapların İslam coğrafyasında yayılmasına rağmen bilginin hâfizaya alınmasının önemi azalmamış, bilginin korunması adına imlâ meclislerinde semâ kayıtları tutulmuş yazım hatalarının engellenmesi için *edebü'l-kâtib* türü kitaplar yazılmıştır.⁵

Araştırmacılar arasında İslam'ın ilk asırlarında hadisçilerin sadece hafızalarına güvendikleri ve bütünüyle yazılı metne itibar etmedikleri gibi düzeltilmesi gereken bir kanaat bulunmaktadır. Bu düşüncenin dayanağı, kimi âlimlerin yazı aleyhtarlığı anlamına gelebilecek bazı görüşlerinden kaynaklanmış olabilir. Yazı karşıtlarının en önemli savunması, yazılı kaynakların güvenilemeyecek kişilerin ellerine geçmesi ve zayı olabilecek bir bilgi kaynağına bağlı kalınmasının doğurabileceği olumsuz sonuçlarıdır. Fakat bu konularda dikkatli olanlar, yazı imkânından sonuna kadar istifade etmişlerdir. Bunlar aynı zamanda, yukarıda zikredilen kanaatin yanlışlığını gösteren yüzlerce örneği

1 Hüseyin Akgün, "Hicrî 2. ve 3. Yüzyıllara Ait Mısır Menşeli Papirüslerdeki Hadislerin Kaynakları", *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (2020), 23.

2 Nebi Bozkurt, "Kitap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 26/120.

3 Muhammed Mustafa el-'Azami, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, çev. Hulusi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 30, 32, 104, 132, 133, 136, 137, 143, 148-149.

4 Sigrid Hunke, *İslâm'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde*, çev. Servet Sezgin (İstanbul: Bedir yayınları, 1975), 266, 277.

5 Johannes Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, çev. Mustafa Macit Karagözoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 35-47.

meydana getirmektedir. Hafızası çok güçlü olduğu bilinen âlimlerden Zührî (ö. 124/742) dahi derslere kitap ile girmeyi tercih edenler arasında olmuştur. Elbette burada kastedilen, ciltli kapaklı kitap değil, dersten önce hocanın rivâyetlerinden oluşturulan metinlerdi. Bunlar hocadan alındıktan sonra talebeye nispet edilen kitaplar haline gelebiliyordu. Hicrî ikinci yüzyılda kitabın üç farklı türü bulunuyordu; 1. Ezbere yardımcı olması için kullanılan kitaplar, 2. Derste tutulan notlar, 3. Derste tutulan notlarının daha sonra kitaba dönüştürülmüş halleri. Rivâyetlerin yazılıp yazılmaması tartışmaları sırasında ortaya konan olumlu ve olumsuz görüşler, İslam dünyasında kitap telifi konusunu temelden inceleyen araştırmalar için ilk örneklerdir. Konuyla ilgili rivâyetlerin yanı sıra bugün elimizde bulunan erken dönem metinleri, birinci yüzyılda başlayan bu tartışmanın ikinci yüzyılın ilk yarısında ağırlık kazandığını göstermektedir. Üçüncü yüzyıl yaklaştığında ise artık bir hocaya ait tasnif edilmemiş hadisler kadar kitap haline getirilmiş metinlerin bütün olarak rivâyeti de gündemdedir. Örneğin ikinci yüzyılın son çeyreğinde Endülüs'ten Medine'ye gelen bir öğrenci Mâlik'ten Muvatta'yı dinleyip, icazetini ve nüshasını alıp memleketine dönüyor, orada bu kitabın insanlara ulaştırılmasına vesile oluyordu. Bütün halinde alınmış kitapların râvileri ve dinleyenlerinin sayısı bir açıdan, bugünkü kitapların baskı adedine tekabül ediyordu.⁶

İslam dünyasında ikinci yüzyılın başından itibaren rivâyetleri yazmada dikkat edilmesi gereken hususlar, mektuplaşma yoluyla rivâyet ve metin oluşturma, doğrudan hocadan dinlenmiş bir metin ile dinleme olmaksızın alınmış metin arasında fark gözetilip rivâyet sırasında ayrı lafızların kullanılması, terekelerde bulunmuş kitapların rivâyeti sırasında dikkat edilmesi gereken durumlar gibi meseleler sıkça tartışılmış, bunlara ilave olarak doğrudan kitabın fazileti üzerine de görüşler bildirilmiştir. Câhız'ın (ö. 255/869) *Fî medhi'l-kütüb ve'l-hass alâ cem'ihâ* isimli kitaba övgü risalesi bu konudaki başlıca örneklerdendir.⁷

Benzer birçok örnek arasında Ebû Cafer en-Nehhâs'ın (ö. 338/950) devlet görevlileri ve kâtipler için rehber olarak yazdığı *Şinâ'atü'l-küttâb* adlı eseri gelmektedir. Özellikle hokka, mürekkep, kalem, bıçak, kırtâs, mühür gibi yazı malzemelerinin yanı sıra kâtibin dikkat etmesi gereken âdâb, kelime seçimi, yazışmalarda dikkat edilecek hususlar, harflerin imlâsında eski ve yeni kurallar, kısaltmalar, meramı başarılı şekilde ifade etmenin yolları gibi konularda verdiği bilgilerle sadece devlet görevlileri için değil bütün müellifler için kaynak olmuştur.⁸

6 Pedersen, *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, 7.

7 Ebû 'Oğman 'Amr b. Baħr b. Maħbûb Kinânî Leysî Câhız, *Fî medhi'l-kütüb ve'l-hass 'alâ cem'ihâ* (Bağdâd: Matba'atü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-İraki, 1961).

8 Ebû Ca'fer Aħmed b Muħammed b İsmâ'il el-Murâdî Nehhâs, *Şinâ'atü'l-küttâb*. (Beyrut: Dârü'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, 1990).

el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Takyîdü'l-ilm'i*, bilginin yazıyla kaydedilmesi konusunda neredeyse bütün rivâyetleri vermek suretiyle İslam'ın ilk yüzyıllarında Müslümanların yazıya bakışını gösteren en önemli kaynaklardandır. Müslümanların hangi süreçlerden geçip kitap yazmaya başladıklarını buradaki rivâyetlere bakarak anlamak mümkündür.

Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî'nin (ö. 562/1167) *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ*'sı ise özellikle hadisçilerin rivâyetlerini yazarken dikkat etmeleri gereken kuralları ele almaktadır. Hadis ilminde geçerliliği kabul edilmiş bir rivâyet yöntemi (implâ usûlü) hakkında yazılmış nadir eserlerden olan kitap, implâ meclisinde bulunan hoca ve talebelerin dikkat etmeleri gereken hususlar, bu yolla alınmış hadislerin yazımı ve düzeltilmesi sırasında uyulması gereken kurallar, hadis metinlerinin harekelenmesi ve noktalanması, aralara konulacak işaretler vb. birçok teknik mesele hakkında bilgi içermektedir. Sem'ânî'nin eserini yazarken seksenden fazla şehirde görüştüğü hocalardan edindiği bilgileri esas almış olması esere ayrı bir kıymet kazandırmaktadır. Bu yönüyle kitap, hicrî altıncı asırda neredeyse bütün İslam dünyasında implâ ve implâ kullanımı usulünün nasıl işlediğini göstermektedir.⁹ Ayrıca *Kalkaşendî*'nin *Şubhu'l-aşâ fi snâ'ati'l-inşâ* adlı eseri de İslâm dünyasında bürokrasinin gelişmesi ve kâtiplerin yetişmesi için derlenmiş inşâ sanatının en mükemmel ansiklopedik örneğidir.¹⁰

İslam tarihinde kitaba atfedilen bu değere rağmen hadis ilimlerinde yazılmış temel eserlerde hadisçilerin kendi kitaplarını imhâ ettiklerine dair pek çok rivayet bulunmaktadır. Hadisçilerin çok zor şartlarda topladıkları hadisleri imhâ etmeleri ya da başkalarına imhâsını vasiyet etmeleri çok dikkat çekicidir. Dini bir tercihten ziyade kişisel kaygılar sebebiyle alınan bu tür kararların dönemin tartışmaları ve şartları gereğince değerlendirilmesi ve yorumlanması gereğini hatırlatmakta fayda görülmektedir. Ancak böyle bir vakianın gerçekleşmesi nedeniyle muhaddislerin endişelerini tespit edebilme adına hadis kitapların yok edilmesinin sebeplerini ve bunun hadis ilmi açısından sonuçlarının araştırılması gerekmektedir. Hadisçilerin yazıya ve kitaplara bu kadar önem vermelerine rağmen bazılarının kitaplarını imhâ etmelerinin sebepleri nelerdir? Bu çalışmada kitaplarını imhâ ettiği tespit edilen bazı hadisçilere, hadisçilerin kitaplarını imhâ etme nedenlerine, etkilerine ve hadisçilerin buna yaklaşımlarına değinilecektir. Fakat hadis kitaplarının imhâ eden hadisçilerinin kendilerine göre makul nedenleri olabileceği, günümüzdeki ilim anlayışı ve ortamına dayanarak o dönem âlimlerinin yazıya önem

9 Daha fazla bilgi için bk. Abdullah Aydın, "Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/ 408.

10 Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b 'Ali b Ahmed Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'şâ fi snâ'ati'l-inşâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987).

vermedikleri gibi bir çıkarımın aşırıya kaçan bir yorum olacağına vurgu yapmak önem arz etmektedir. Ayrıca bu tür uygulamaların kişisel bir tercih olarak anlaşılması daha yerinde olacaktır.

Türkiye’de hadis alimlerinin kitaplarını imhâ etmeleri konusunda akademik veya özel bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat genel olarak İslam tarihinde kitabın tarihini ele alan İsmail Erünsal’ın *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*¹¹ ve Mehmed Mansur’un *İskenderiye Kütüphanesini Müslümanlar mı Yaktı?*¹² adlı eseri bu alanda yapılan önemli çalışmalardandır. Arap dünyasında ise; Abid Süleyman el-Mesûhî’nin *Eseru’l-avâmili’l-beşeriyye fi dey’ai’t-türâs*¹³ adlı eseri, Mensur Serhân’ın *Harku’l-kütüp ve tedmiru’l-mekkebât el-‘Arabiyye abre’t-târîhi*¹⁴, Muhammed İbrâhîm el-Aşmâvî’nin *Zâhiretu itlâfi’l-kütüb bevâisuhâ âsâruhâ, meokifü’l-muhaddisîn minhâ*¹⁵, Nâsır el-Huzeymî’nin *Harku’l-kütüb fi’t-türâsi’l-‘arâbi*¹⁶ adlı eserleri bunlar arasındadır. Batı dünyasında ise Johannes Pedersen’in *The Arabic Book*¹⁷, Lucien X. Polastron’un *Livres En Feu Histoire De La Destruction Sans Fin Des Bibliothèques*¹⁸ adlı eseri de bu alanda yapılan akademik çalışmalar arasında dikkat çekmektedir.

1. Hadisçilerin Kitaplarını İmhâ Etme Nedenleri

İslam tarihinde kitapların imhâ edilmesi için birçok etken vardır. Bu etkenler: Ezber melekesinin zayıflayacağı, Kur’an’ın ihmal edilebileceği, ehil olmayan kişilerin eline düşebileceği korkusu, İlmî, dinî ve siyasî nedenler, şeklinde sıralanabilir.

1.1. Kitaplara Güvenerek Ezber Melekesinin Zayıflayabileceği Korkusu

Muhaddislerin hadisleri ihtiyatla kayıt altına alıp bunları ezberledikten sonra kitaplarını imhâ ettikleri görülmektedir. Örneğin İmam Mâlik (ö. 179/795) şöyle der: “Hadisçiler hadis rivâyetlerini yazmayıp ezberliyorlardı. Hadisçi-

11 İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne* (İstanbul: Timaş Yayınları 2018).

12 Mehmed Mansur, *İskenderiye Kütüphanesini Müslümanlar mı Yaktı?* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995).

13 el-Mesûhî Âbid Süleymân, *Eseru’l-avâmili’l-beşeriyye fi dey’ai’t-türâs* (Kahire: Dârü’l-Kütüb ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 2007).

14 Mensur Serhân, *Harku’l-kütüp ve tedmiru’l-mekkebât el-‘Arabiyye abre’t-târîh*, (Bahreyn: Beytü’l-Kur’an, 2007).

15 Muhammed İbrâhîm el-Aşmâvî, *Zâhiretu-itlâfi’l-kütüb bevâ’isuhâ âsâruhâ, meokifü’l-muhaddisîn minhâ* (Kahire: Dârü’l-İhsân, 2015).

16 Nâsır el-Huzeymî, *Harku’l-kütüb fi’t-türâsi’l-‘Arâbi* (Beyrut: Menşürâtü’l-Cemel, ts.).

17 Bu eser Mustafa Macit Karagözoğlu tarafından *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*, başlığıyla Türkçeye kazandırılmıştır. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012)

18 Lucien X. Polastron, *Kitap Yakmanın Tarihi*, çev. Aziz Ufuk Kılıç (İstanbul: Everest Yayınları, 2015).

lerden yazarlar ise ezberlemek için yazarlar ve ezberledikten sonra yazdıklarını silerlerdi.”¹⁹ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) kitaplarla yetinerek ezberi ihmal etmenin olumsuzluğu hakkında şöyle der: “İlmi, kâğıtlara toplayan ne kötü kişidir.”²⁰ Bu nakli yapan el-Hafîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) şöyle der: “Süfyân kitaplara fazla itimat edilmesini yerip ezberi tavsiye ettiği halde ihtiyat ve kayıt altına almak için hadislerini yazmaktaydı.”²¹

İlk dönem hadisçilerinin birçoğunun hadisleri ezberlemeyip, müzâkere etmek için kitaplarda topladıkları, ezberledikten sonra ise onlara güvenip itimat etme korkusundan imhâ ettikleri nakledilmektedir. Mesrûk b. el-Ecda’ (ö. 63/683) Alkame b. Kays’dan (ö. 62/682) hadislerini yazmasını istediğinde Alkame, hadislerin kitaplara yazılmasının mahzurlu olduğunu söyleyince Mesrûk kitaba bakıp ezberleyeceğini daha sonra da imhâ edeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Alkame “O zaman zararı yok” diyerek izin vermiştir.²² Alkame’nin Mesrûk’u teyit etmesi kendisinin bu uygulamayı makul karşıladığı anlamına gelmektedir.

İkrime b. Abdurrahman (ö. 103/722) şöyle der: “İbn Şihâb ez-Zühri ile birlikte A’rec’e (ö. 117/735) giderek hadis dinlerdik. Biz hadisleri yazardık İbn Şihâb ise yazmazdı. Fakat bazen hadisler uzun olurdu İbn Şihâb, A’rec’in kâğıtlarından alır o kâğıt parçasına uzun hadisi yazar daha sonra aynı yerde hadisi okuduktan sonra imhâ ederdi. Bazen de beraberinde götürür ezberledikten sonra imhâ ederdi.”²³ İbn Şihâb’ın hafızası kuvvetli olduğundan hadisleri yazmadığı fakat bazı uzun hadisleri ise yazıp ezberleyerek ihtiyatlı davrandığı anlaşılmaktadır. Bazı hadisçilerin ise ömürleri boyunca sadece bir defa yazdıkları görülmektedir. Örneğin Halid el-Hazzâ (ö. 101/720) şöyle der: “Bir uzun hadis dışında hiçbir hadis yazmadım. Onu da yazdıktan sonra sil-dim.”²⁴ Kimi hadisçilerin ise bu yöntemi sıklıkla kullandıkları görülmektedir. Örneğin Âsım b. Damre (ö. 174/694) hadisleri dinleyip yazıyor ezberledikten sonra ise bir makas isteyip onu kesiyordu.²⁵ Muhammed b. Sîrîn’in (ö.

19 Ebû ‘Ömer Yusuf b. ‘Abdullah el-Kurtubî İbn ‘Abdülber, *Câmi’u beyâni’l-‘ilm ve fağlihî ve mâ yenbağî fi rivâyetihî ve hamlihî* (Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Misriyye, 1384), 1/131.

20 Aħmed b. ‘Ali Ebû Bekir el-Hařib Bağdâdî, *Takyîdü’l-‘ilm* (Beirut: Dâr-u İhyâ’i’l-Türas, 1974), 58.

21 Bağdâdî, *Takyîd*, 58.

22 Ebû Yusuf Ya’kûb b. Süfyân el-Fesevî, *el-Ma’rife ve’t-târîh*, ts., 58, 59; Bağdâdî, *Takyîd*, 58, 59.

23 Muħammed b. İsmâ’il el-Buħârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (Beirut: Dârü’l-fikr, ts.), 7/50; Ebû’l-Kâşım ‘Ali b. el-Hasan İbn ‘Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk ve zikru fağlihâ ve tesmiyetü men ħallehâ mine’l-emâsil ev içtâze bi-nevâhihâ min varidihâ ve ehlihâ* (Beirut: Dârü’l-Fikr, 1995), 55/16.

24 Ebû Zekeriyâ Haĳyâ İbn Maîn, *et-Târîh* (Mekke: Merkezi’l-Baħşî’l-İlmî ve İhyâ’i’l-Türasî’l-İslamî, 1399), 4/346; ‘Ali b. el-Ca’d b. ‘Ubeyd, *el-Müsned* (Beirut: Müessesetü’n-Nâdir, 1410), 192; el-Fesevî, *Târîh*, 2/237.

25 Ĥasan b. ‘Abdurrahman er-Ramhürmüzî, *el-Muħaddisu’l-fâsil beyne’r-râvî ve’l-vâ’î* (Beirut: Dârü’l-Fikr, 1404), 382.

110/729) hadisçinin ezber amacıyla hadis yazmasına daha sonra imhâ etme şartıyla ruhsat verdiği bilinmektedir.²⁶

Hadisçilerin kitaplarını imhâ etmelerinin gerekçesi olan hadisçinin hafızasının zayıflama ihtimali korkusu aslında hadislerin yazılmasını tasvip etmeyenlerin de gerekçesidir. Bunu şu olay desteklemektedir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) oğlu Ebû Bürde şöyle anlatır: "Babam Ebû Mûsâ bize duyduğu hadisleri rivâyet eder biz de bu rivâyetleri yazardık. Ebû Mûsâ: "Benden işittiklerinizi yazıyor musunuz?" diye sordu. Biz de "Evet" dedik. O: "Bana yazdıklarınızı getirin" dedi. Su isteyerek yazdıklarımızı suyla yıkadı ve şöyle dedi: "Bizden duyduklarınızı bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin."²⁷ Ebû Mûsâ muhtemelen burada oğlunun yazdığı kitaplara güvenerek hafızasının zayıflayacağı korkusundan hadisleri yazmadan kendisi gibi ezberlemesini istemiştir.

1.2. Kur'an'ın İhmal Edilme Korkusu

İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071), hadisleri yazmaktan sakınan hadisçilerin gerekçelerinden birinin de Kur'an'ın ihmal edileceği korkusu olduğuna işaret etmektedir.²⁸ Bu hususta Hz. Ömer'in de hassas davrandığı nakledilmektedir. O, hadisleri yazmak istemiş daha sonra "Allah'ın (c.c.) kitabı dışında başka kitap yoktur" demiştir. Yani şayet yazılmışsa silinmesini, yazılmamışsa da buna teşebbüs edilmemesini emretmiştir. Hz. Ömer'den gelen diğer bir rivâyete göre kendisi hadisleri yazmaktan vazgeçtikten sonra şehirlere mektup göndererek kimin yanında yazılı hadisler varsa silsin diyerek emir göndermiştir.²⁹ Müslümanlar Hz. Ömer'in bu hassas davranışını idrak etmişler ve Kur'an'ın korunması için verilen bu emre itaat etmişlerdir. Bu hassasiyete neden olan en büyük etkense önceki milletlerin kendi kutsal kitaplarını bırakıp din adamlarının sözlerine uyararak sapmalarıdır. Bu hususta Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) şöyle der: "İsrailoğulları atalarından kendilerine kalan kitaplarla sapıttılar."³⁰ Fakat Kur'an'ın kitap haline gelmesiyle bu endişe ortadan kalkmıştır.

Abdullah b. Mes'ûd da bu hususta benzer hassasiyeti bilinen sahâbiler arasındadır. Kendisine hadis yazılı bir kâğıt getirildiğinde su isteyerek silmiş, yıkamış ve yakılmasını emrederek şöyle demiştir: "Kimin elinde böyle yazılı hadislerin olduğunu bilen varsa Allah için bana söylesin. Allah'a yemin olsun

26 Muhammed b. Sa'd el-Başrî ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru's-Şâdir, ts.), 7/194.

27 'Abdullah b. 'Abdurrahman Ebû Muhammed Dârimî, *Sünen Mukaddimesi* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1/133.

28 İbn 'Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm*, 1/139.

29 Zühreir b. Harb Ebû Hayseme Nesâi, *el-'İlm* (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1403), 11; Bağdâdî, *Takfîd*, 2/52.

30 Ebûbekir 'Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Muşanneffî'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Riyad: Mek-tebetü'r-Rüşd, 1409), 5/315.

ki o kişi Deyru'l-Hint'te de olsa oraya giderim. Sizden önceki ehli kitap sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitaplarını arkalarına attıkları için helak olmuşlardır.”³¹ Yine İbn Mes'ûd kendisine hadis yazılı bir risâle getiren kişilerin sahifelerini eliyle silmiş ve şöyle demiştir: “Kalpler birer kap gibidir. Siz onu Kur'an'la meşgul edin, başka şeylerle meşgul etmeyin”.³² İbn Mes'ud'un bu yaklaşımının sahâbe ve tâbiûnun büyük çoğunluğunda da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bunu Urve b. ez-Zübeyr'den (ö. 94/713) yapılan şu rivâyet teyit eder: “Biz Allah'ın kitabı dışında başka kitap edinmiyorduk. Bu yüzden diğer kitapları imhâ ettim.”³³ Bu nedenlerden olsa gerek ki İslam'ın ilk yıllarında hadis yazımına genel olarak izin verilmemiştir. Fakat daha sonra bazı hadisçilerin kitaplarını imhâ etmek için bu delilleri kullanmış olmaları dikkat çekicidir.³⁴

1.3. Ehil Olmayan Kişilerin Eline Düşme Korkusu

İslam tarihinde birçok hadisçinin vefatı yaklaştığında kitaplarının ilim ehli olmayan kişilerin eline düşeceği korkusuyla onları imhâ ettiği ya da imhâsını vasiyet ettiği bilinmektedir.³⁵

Zehebî (ö. 748/1348) bu uygulama için şu kanaattedir: “Hadis hafızlarından birçoğu kitaplarının takvâ sahibi olmayan bazı hadisçilerin eline geçerek rivâyetleri değiştirip eklemeler yaparak hadis hafızına nispet edebilme korkusundan kitaplarını gömerek, yıkayarak veyahut yakarak farklı şekillerde imhâ etmişlerdir. Hafızların kitaplarını imhâ etmelerinin diğer bir nedeni de şudur: Onlar kitaplarında bulunan münkatı' ve çok zayıf rivâyetleri ayıklayarak rivâyet etmekteydiler. Daha sonra gelenlerin buna dikkat etmeyerek onları toptan rivâyet edebileceklerini düşündüler ve çareyi bu kitapları yok etmekte buldular.”³⁶ Zehebî'nin değindiği ehil olmayan kişilerin maktû ve çok zayıf hadisleri sanki sahihmiş gibi rivâyet etme ihtimali kitapların imhâ edilmesi için ayrı bir neden olarak ele alınabilir.

Bu gerekçeyle hadislerini imhâ eden Abîde b. Amr (ö. 72/691), ölmeden önce kitaplarını silmiş ve şöyle demiştir. “Benden sonra birilerinin eline düşüp yanlış yerlerde kullanacaklarından korkuyorum.”³⁷ Ebû İdris el-Havlânî

31 İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 5/ 315; İbn 'Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 1/ 133.

32 İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 1/135.

33 Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdullah b. İshâk İsfahânî Ebû Nu'aym İsfahani, *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405), 11/176; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 40/258.

34 Bağdâdî, *Takyîd*, 57.

35 Bağdâdî, *Takyîd*, 61.

36 Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osman Zehebî, *Siyer-u 'alâmi'n-nûbela* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413), 11/396.

37 İbn S'ad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6/94 Diğer bir rivayette kitapların yakılması ve imhâ edilmesi şeklindedir. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl* (Mumbai: Dâru's-Selefiyye, 1408), 1/215.

(ö. 80/699)³⁸ ve Ubeydullah b. Abdullah (ö. 98/716)³⁹ bu nedenle kitaplarını yakan hadisçiler arasındadır. Ebû Kılâbe el-Cermî (ö. 104/722) vefatından önce kitaplarının yaşıyorsa Eyyub b. Ebî Temîme'ye verilmesini o hayatta değilse yakılmasını vasiyet etmiştir.⁴⁰ Aynı gerekçeden ötürü Tavûs b. Keysân (ö. 106/725) kitaplarının yakılmasını emretmiştir.⁴¹ Hişâm b. Hassân (ö. 148/765) "Amâk hadisi dışında hiçbir hadisi yazmadım. Onu da yazdıktan sonra sildim"⁴² demiştir. Evzâî (ö. 157/774) şöyle der: "Bu ilim hadisçilerin rivâyetleri birbirlerinden sözlü olarak aldıkları ve müzakere ettikleri dönemde çok değerliydi. Hadisler kitaplara girdiğinde nuru söndü ve ehil olmayan kişilerin eline düştü."⁴³ Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) hadisçilerden rivâyet ettiği kitaplar elinde biriktiğinde oğlu Sa'd'ı Bârcâh, denilen yere kitaplarını çamura gömmesi için gönderirdi. Ölmeden önce de kalan kitaplarının yıkanmasını vasiyet etmiştir.⁴⁴

Süfyân es-Sevrî bazı kişilerden yazdığı hadislere pişman olmuş ve "Hadislere olan düşkünlüğüm buna neden oldu" demiştir. Kitaplarının vefatından sonra gömülmesini vasiyet etmiştir.⁴⁵ İbnü'l-Mulakkin (804/1401) Süfyân'ın kitaplarının tamamının gömülmesini vasiyet etmesinin gerekçesini, kitaplarındaki doğru ve yanlış rivâyetleri ayıklamanın çok zor hale gelmesiyle açıklamıştır.⁴⁶ Süfyân'ın bu uygulaması Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) şu sözüne benzemektedir: "Yalancılardan hadis yazdıktan sonra bunları tandıra atarak iyi ekmeğe pişirdik."⁴⁷

Mûsa b. Hârûn (ö. 294/907) öğrencilerine hadislerini okuduktan sonra elindeki hadis cüzlerini Dicle nehrine atar ve "Görevimi yerine getirdim", derdi.⁴⁸ Mücahid b. Mûsâ (ö. 244/859) da aynı şekilde hadislerini rivâyet ettikten sonra kitaplarını Dicle nehrine atmıştır.⁴⁹ İbn Şâhin (ö. 385/996) İbn Muzaffer (ö. 379/990) ve Darekutnî (ö. 385/995) Hafız Ebû Bekr İbnü'l-Ciâbî'nin (ö. 355/966) ölümüne sebep olan hastalığında yanına ziyarete gitmişlerdi. Çıktıklarında

38 Ebû Zur'a ed-Dımeşkî, *Târîh* (Dımeşk: Mecme'atü'l-Lügati'l-'Arabiyye, ts.), 363; Bağdâdî, *Takyîd*, 46.

39 Ebû Zur'a ed-Dımeşkî, *Târîh*, 406.

40 el-Fesevî, *Târîh*, 2/89.

41 Bağdâdî, *Takyîd*, 61; İbn 'Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm*, 1/277.

42 Dârimî, *Sümen Muqâddimesi*, 1/132.

43 Ebû Zur'a ed-Dımeşkî, *Târîh*, 35/188.

44 Bağdâdî, *Takyîd*, 62.

45 İsfahani, *Hilyetü'l-evliyâ*, 7/64.

46 Siraceddin 'Ömer b. 'Ali İbn Mulakkin, *Tabakâtü'l-evliyâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1419), 56.

47 Muhammed b. 'Abdullah Ebû 'Abdullah Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl* (İskenderiye: Dârü'd-Da've, 1983), 32.

48 Cemaeddin Ebû'l-ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1421), 288.

49 Ahmed b. 'Ali Ebû Bekir el-Hâfîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 1931), 13/265.

İbnü'l-Ciâbî vefat etmiştir. Ertesi gün evine gittiklerinde külden bir tepçik görürler. Zira İbnü'l-Ciâbî, kitaplarının yakılmasını istemiştir.⁵⁰

Ele alınan bu örneklerin bir kısmında imhâ nedeninin ehil olmayan kimşelerin eline geçmesi olması açık olmakla beraber bir kısmında dersleri tamamlamış olmalarının ve vefatlarının yaklaşmış olması veya zühtleri etkili olmuş olabileceği ihtimal dahilindedir.

1.4. İlmî Nedenler

Kitapların imhâ edilmesine neden olan etkenler arasında öne çıkan hususlardan biri de ilmî nedenlerdir. Bu nedenlerin anlaşılabilmesi için ricâl ve isnâd ilmine derinlemesine vakıf olunması gerekmektedir. Örneğin; hadisçilerin hadisleri cem, tedvîn ve imlâ merhalesinde hoca, talebelerine elindeki hadisleri okuyarak yazdırırdı. Talebeler beraberlerinde yazı için gerekli tüm malzemeleri bulundurarak hocanın yanında hadisleri yazarlardı. Hadis imlâ meclisine gelenlerin isimleri hoca ve talebelerinin huzurunda kayıt altına alınarak tarih atılır ve her gün yoklama yapılırdı. Bu kayıtlara aslû's-semâ' (اصل السماع) denilirdi. Daha sonra hocanın bu kitabının ehil olmayan kişilerin eline geçerek hadis meclisine katılan talebelere birinin ismini silme ve kendi ismini ekleme korkusundan ötürü birçok hadisçi hayatta iken kitaplarını imhâ etmiştir. İmhâ edemeyenlerin ise vefatlarından sonra imhâ edilmesini vasiyet ettikleri nakledilmektedir.

Hadis eserlerinin imhâ edilme nedenleri arasında bu kitapların ilmî kriterlere uymama durumu da göz önünde bulundurulmuştur. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) bu hususa işaret ederek şöyle demektedir: "Irak'ta gömülmesi gereken bir kitap var o da Kelbî'nin Ebû Salih'ten rivâyet ettiği tefsir kitabıdır. Şam'da da gömülmesi zorunlu olan bir kitap var o da Halid b. Yezid'in *Diyât* kitabıdır. O sadece babası adına yalan söylemekle yetinmediği gibi sahâbe adına da yalan söyledi."⁵¹ Her ne kadar bu örnekte fiili olarak bir imhâ olayı söz konusu olmasa da Yahyâ b. Maîn bu kitapların imhâ edilmeyi hak ettiklerine vurgu yapmaktadır. Şayet onun elinde olsaydı imhâ edeceği anlaşılacaktır.

İlmi nedenlerden biri de *vicâde* ve *icâze* yoluyla hadis rivâyetine olumsuz yaklaşımlardır. Bulmak amlamında bir masdar olan *vicâde*, hadis ıstılahında "bulunan, ele geçirilen bir sahîfe veya kitaptan, semâ', icâzet veya münâvele

50 İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 54/428.

51 Fakat adı geçen eserlerin sınırlı araştırmalarımıza göre günümüze ulaşmadığı ikincil kaynaklarla bize ulaştığı anlaşılmaktadır. Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî ed-Dımaşkî Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1963), 1/645.

olmaksızın hadis alıp rivâyet etme" anlamına gelmektedir.⁵² İlk asırlarda hadis âlimleri bu yönteme karşı çıkmakla birlikte daha sonra belli şartların yerine getirilmiş olması durumunda güvenilirliğini kabul etmişlerdir.⁵³ Zehebî, vicâde yoluyla rivâyet edilen hadis sahifelerinde, hareke ve nokta olmadığı için, benzer olan kelime ve harflerin yanlış okunma ihtimalinin (tashîf) yüksek olduğunu söylemektedir.⁵⁴ Bu yüzden bazı müellifler, ölmeden önce, vicâde yoluyla nakledilir korkusuyla kitaplarının gömülmesini istemişlerdir. Ebû Küreyb Muhammed (ö. 248/862), kitaplarının gömülmesini vasiyet etmiş ve ölünce de kitapları gömülmüştür.⁵⁵

İbn Hacer'e Dâvûd et-Taî (ö. 165/781) ve benzeri hadisçilerin kitaplarını neden imhâ ettikleri sorulduğunda o şu şekilde cevap vermiştir: "Bu gibi hadisçiler icâze ya da vicâde yoluyla rivâyeti caiz görmüyorlardı. Hatta vicâde yoluyla rivâyet edenlerin zayıf râviler arasına girdiği görüşündeydiler. Vicâde yoluyla rivâyetleri nedeniyle bir râvinin zayıf kabul edilmesindense kitaplarını imhâ etmeyi yeğlediler."⁵⁶

Zehebî, Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli (ö. 258/872), İshâk b. İbrâhîm (ö. 238/853) gibi kitaplarını gömen hadisçilerin bu davranışlarını da aynı nedenlerle gerekçelendirmiştir. Zehebî bu nakilleri yaptıktan sonra şöyle der: "Kitap imhâ işini birçok hadisçinin yaptığı görülmektedir. Bu onların hadisleri vicâde yoluyla nakletmeyi uygun görmediklerinin bir kanıtıdır. Zira bu yolla rivâyet eden kişi tashîf yapabileceği gibi rivâyetin anlamını değiştirebilecek bir ifade de ekleyebilir. Günümüzde ise bu tehlike daha da artmıştır."⁵⁷

Arap yazısının gelişim sürecinde İslam âlimlerinin yazılı nakillerde gösterdikleri çekince ve ihtiyat vicâdeyle yapılan rivâyetlerde de kendini göstermiş, kimi hadisçiler sert bir önlem olarak hadisleri hatalı nakledilmekten kurtarmak adına imhâ etmişlerdir.

1.5. Dinî ve Siyasî Nedenler

İslam'ın ilk yıllarında Hz. Osman'ın *Mushaf*'ı dışındaki Kur'an'ın diğer tüm nüshalarının imhâ edilmesi dinî kaygılardan ötürü kitapların imhâ edilmesi için bir başlangıç kabul edilebilir. Daha sonra Kur'an dışındaki hadis dâhil tüm kitapların imhâ edilmesi yönündeki uygulamalar görülmektedir.

52 Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 464.

53 Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*, 114.

54 Zehebî, *Siyer*, 5/174.

55 Zehebî, *Siyer*, 11/394.

56 Burhaneddin İbrâhîm b. 'Ömer Buğâî, *en-Nüketü'l-vefiyye bi mâfi Şerhi'l-Elfiyye* (Riyad: Mek-tebetü'r-Rüşd, 2007), 2/111.

57 Zehebî, *Siyer*, 11/377.

Kimi hadisçiler hadis ezberi ve rivâyetini farz-ı kifâye olarak görmekteydi ve kendilerinin dışındaki diğer ilim adamlarının bu görevi fazlasıyla yerine getirebilecekleri düşüncesine sahiptiler. Başkaları yeterli olduğu halde hadis rivâyet etmenin pek samimi olmadığını hatta nefsî olup insanlar arasında mevki kazanma amaçlı olduğunu düşünmüşlerdir.⁵⁸ Zühd ve takvada ileri noktaya gelmiş birçok hadisçi yazdıkları kitaplarda nefsin payı olabileceği kanaatiyle kitaplarını gömmüşlerdir. Bu uygulamaya kullanılacak en uygun ifade ve' dü'l-kütüb (وَأَدِ الْكُتُبِ)⁵⁹ olup çokça yapıldığı için örf ve âdet haline dönüşmüştür.

Bu nedenle kitaplarını imhâ eden hadisçilerin arasında Hasan-ı (ö. 110/728)⁶⁰ Basrî Dâvûd et-Tâî (ö. 165/781)⁶¹, Dayğam b. Mâlik (ö. 180/797)⁶², Bişr b. Mansûr (ö. 180/796)⁶³, el-Muttalib b. Ziyâd (ö. 184/800)⁶⁴, Yusuf b. Esbât (ö. 195/810)⁶⁵, Atâ b. Müslim el-Haffâf (ö. 190/806)⁶⁶, Harsan b. Rudban (ö. 200/816)⁶⁷, Bişr b. el-Hâris (ö. 227/841)⁶⁸, Ahmed b. Ebi'l-Havârî (ö. 246/861)⁶⁹, Ebûbekir en-Nehavendî (ö. 330/942)⁷⁰ ve Ebûbekir eş-Şiblî (ö. 334/946)⁷¹ gibi âlimler sayılabilir.

Zühdü nedeniyle elindeki hadis kitaplarını imhâ eden mezkûr hadisçilerin kendilerine göre makul nedenleri olabileceği, günümüzdeki ilim anlayışı ve ortamına dayanarak o dönem âlimlerinin yazıya önem vermedikleri gibi bir çıkarımın aşırıya kaçan bir yorum olacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca böyle bir

58 'Abdurrahman b Yaḥyâ b 'Ali el-Mu'allimî Yemânî, *et-Tenkil bimâ fi te'nîbi'l-Keveşerî mine'l-ebâtil*. (el-Mektebü'l-İslâmî, 1406), 2/746.

59 Cahiliyye döneminde müşriklerin kız çocukların diri diri gömülmesi anlamında gelen bu kavram daha sonra kitaplarını gömen âlimlerin yaptığı işin çirkinliği için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

60 Muḥammed b. Sa'd el-Başrî ez-Zührî İbn S'ad, *et-Taḥkâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Daru's-Şâdir, ts.), 7/174.

61 Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Aḥmed b. Muḥammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna'iz-zamân mimmâ şebete bi'n-naql evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân* (Beyrut: Dârü's-Sakâfe, 1968), 2/259.

62 Ebü 'Abdullah Şemseddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osman Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrüt: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1424), 4/867.

63 Ebü 'Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osman Zehebî, *Siyer-u 'alâmi'n-nûbela*, 8/360.

64 Ebü'l-Ḥasan Aḥmed b 'Abdullah b Şâliḫ İclî, *Ma'rifetü's-sikat*. (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 2/282.

65 Ebü Ca'fer Muḥammed b. 'Amr Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, thk. Abdü'l-mu'tî' Emin Kalâ'î (Beyrüt: Dârü'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1404), 4/454.

66 Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. 'Abdurrahman b. Yusuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrüt: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 20/106.

67 İclî, *Ma'rifetü's-sikat*, 294.

68 Zehebî, *Siyer*, 10/470.

69 Zehebî, *Siyer*, 12/88.

70 İbn 'Asâkir, *Târîḫü Dımaşk*, 36/343.

71 Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, 7/687.

değerlendirmenin anakronizme düşüldüğü anlamına gelebileceği unutulmalıdır.⁷² Kendi dönemlerinde ilmî faaliyetlerin hızlı bir şekilde ilerlemesi ve bu alanda emek veren yeterli ilim gönüllülerinin bulunması nedeniyle kimi hadisçilerin kitaplarını yaymak istememelerini anlayışla karşılamak makul görülebilir. Ayrıca bu tür uygulamaların kişisel bir tercih olarak anlaşılması daha yerinde olacaktır.

Kitapların imhâ edilmesine etken olan dinî hassasiyetlerin bir örneği de kimi hadisçilerin itikâdî düşüncelerinden dolayı bazı kişilerin hadis kitaplarını imhâ etmesidir. Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), İbrâhîm b. Ebî Yahyâ'nın kader ve diğer tartışmalı konularda görüşlerini yazan bir kitabını gördükten sonra daha önce beş dinar harcayarak elde ettiği hadis kitaplarını imhâ etmiştir.⁷³ Abdullah b. el-Mübarek, (ö. 181/797) Sabit b. Ebî Safiyye'nin kitaplarını Sabit'in Hz. Osman hakkındaki düşüncelerinden dolayı yırtmıştır.⁷⁴ Ebû Ca'fer en-Nüfeylî (ö. 234/848) Ebyân b. el-Makdisî'nin Mürcie'den olduğunu anlayınca ondan yazdığı hadis kitaplarını yakmıştır.⁷⁵

Fakat bu durumun hadis ilmine katkı sağladığı ve olumlu sonuçlar doğurduğu söylenemez. İhtilaflı konularda hadisçilerin kendilerinden farklı düşündüğü için zabt ve adalet açısından sıkıntılı olmayan râvileri cerh ederek eserlerini yakmaları bazı güvenilir râvilerin haksız yere itham edilmesine ve eserlerinin yok olmasına neden olmuştur.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de ilim adamları ve eserlerinin topluma etkisi düşünülerek siyasetçiler tarafından takip edildiği ve kontrol altında tutulduğu bilinmektedir. Müslüman halk nezdinde en etkili şahsiyet Hz. Peygamber (s.a.v) olduğu için onun sözleri ve hayatı adına yazılmış olan eserler ciddi tetkikten geçmekteydi. Siyasetçilerin aleyhine kullanılacak eserlerin yazılmasına da elbette izin verilmemekteydi. Buna örnek olarak şu olay verilebilir.

Süleyman b. Abdümelik (ö. 99/717) hicrî 82 yılında hac ziyareti için çıktığı yolculukta Medine'ye uğrayarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında önemli olayların yaşandığı yerleri gezer. Beraberinde Ebân b. Osman (ö. 105/723) vardır. Süleyman, Ebân'dan Hz. Peygamber'in sîretiyle alakalı rivâyetlerin toplandığı bir kitap yazmasını ister. Ebân da kendisinde güvenilir râvilerden toplayarak yazdığı bir kitap olduğunu söyler. Süleyman kitabın içeriğine baktığında Akabe Biatı'na ve Bedir'e katılan ensâr için ayrı bölümler yazıldığını görür. Ensâr'ın Hz. Osman'a karşı muhalif tutumlarını bildiğinden babasıyla istişare etmeden bu kitabın çoğaltılmasına izin veremeyeceğini söyler ve kita-

72 Erdiñç Ahatlı, "Rivayetler ile Hadis Usûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerinin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması (Sempozyum)*, (2005), 253-260.

73 Zehebî, *Mîzân*, 1/61.

74 Zehebî, *Mîzân*, 1/363.

75 Zehebî, *Mîzân*, 1/645.

bin elde olan nüshasının da yakılmasını emreder. Abdülmelik kendisine haber ulaştığında oğluna doğru olanı yaptığını ve bu kitabı yayararak kendi ailelerine muhalif olan ensâr'a karşı halkın ilgisini çekmek istemeyeceğini söyler.⁷⁶ Görüldüğü üzere Abdülmelik kendilerine muhalif olarak gördüğü ensârın faziletini ortaya koyan eserin halk arasında yayılmasını istememiş ve oğlunun kitabı imhâ etmesini onaylamıştır.

2. Hadisçilerin Kitap İmhâ Şekilleri

Hadisçiler yazdıklarını imhâ etmek için pek çok yola başvurmuşlardır. Bunlar aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür.

2.1. Yakarak İmhâ Etme

Erken dönemlerden itibaren pek çok âlimin, muhaddisin kitaplarını yakarak imhâ etmeleri oldukça yaygındır.⁷⁷ Kitapların yakılarak imhâ edilme durumu hicrî I. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Buna Urve b. Zübeyir'in (ö. 94/713) içinde hadislerinin olduğu kitaplarını hicrî 63/682 yılında yakması örnek olarak gösterilebilir. Urve daha sonra buna pişman olarak "Kitapların şu an elimde olması tüm ailem ve malımdan daha değerlidir" demiştir.⁷⁸ Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) de oğlu Abdullah'tan tüm yazdığı hadisleri toplamasını istemiş daha sonra hizmetlisinden tandırı yakıp bu kitapları yakmasını talep etmiştir.⁷⁹ Yine Ebû Ömer b. el-Âla b. Ammâr el-Mazinî (ö. 154/771) evinin çatısında biriktirdiği defterlerini zühdünden ötürü yakmıştır.⁸⁰

Ebû Süleyman ed-Dârâni (ö. 215/830) kitaplarını toplayarak tandırda yakmış ve "Allah'a yemin olsun ki seni yakmasaydım neredeyse ben yanacaktım"⁸¹ demiştir. Ebû Bekir Muhammed b. Ömer el-Cuâbi (ö. 355/946) vefat ettiği hadise kitaplarının yakılmasını vasiyet etmiştir. Yakılan kitapların 150 kadar olduğu nakledilmiştir.⁸² Ebû Saîd Sîrâfi (ö. 368/979) oğlu Muhammed'e şöyle vasiyet etmiştir: "Sana bu kitapları bırakıyorum. Zaman içerisinde bun-

76 Zübeyir b. Bekkâr el-Çureşî, *el-Ahbâr el-muvaffakiyyât* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüp, 1996), 275.

77 Nâsır el-Huzeymî, *Harku'l-kütüb fi't-türâsi'l-'Arâbi*, 27-28.

78 İbn S'ad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 9/231.

79 Zehabî, *Siyer*, 4/584. Sehl b. Huseyn b. Muslim el-Bâhilî'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Abdullah b. el-Hasen b. Ebî'l-Hasan'a elçi gönderdim. "Bana babanın kitaplarını gönder" dedim. O da bana şu cevabı gönderdi: "Babamın hastalığı henüz ağırlaşmamıştı. Bana 'kitapları topl' dedi. Ben de topladım. Ne yapacağını bilmiyordum. Sonra kitapları ona getirdim. O da hizmetçiye 'firını tutuştur' dedi ve kitapları yakmasını emretti. Bir kitap (sahife) dışında bütün kitaplar yandı." O kitabı da bana gönderdi. Daha sonra onunla buluştum. Bana elçinin haber verdiğinin aynısını şifâhî olarak haber verdi. İbn S'ad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/174.

80 Ebû'l-'Abbâs, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/414-415.

81 Ebû 'Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. 'Abdillâh Hamevî, *İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb, İrşâdü'l-elibbâ' ilâ ma'rifeti'l-üdebâ, Tabakâtü'l-üdebâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), 3/345-348.

82 Zehabî, *Mizân*, 5/117.

lardan çokça istifade edeceksin, şayet sana zarar verdiklerini hissedersen bunları yak.”⁸³ Bu ve benzeri rivâyetler hadisçilerin kitap imhâsı için bu yöntemle başvurduklarını göstermektedir.

2.2. Gömerek İmhâ Etme

İslam ilim tarihinin dikkat çekici hadiselerinden biri de bazı ilim adamlarının kitaplarını gömerek veyahut mağaraya atarak imhâ etmesidir. Taihte bu uygulamaya (وَأَدِ الْكُتُبَ) kavramı kullanılmıştır. Bu yöntem yaygın olarak kişisel kitapların imhâsı için kullanılmıştır. Kitaplarını bu şekilde imhâ eden hadisçiler arasında Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' el-Basrî (ö. 154/771)⁸⁴ Ali b. Süleyman,⁸⁵ Atâ b. Müslim el-Haffâf (ö. 190/806)⁸⁶, Yusuf b. Esbât (ö. 195/810),⁸⁷ Ebû Küreyb el-Hemedânî (ö. 248/862)⁸⁸ zikredilmektedir. İmam Şâfiî'nin ise nahiv ilmine dair kitaplarını gömdüğü nakledilmektedir.⁸⁹ Bişr b. el-Hâris el-Hafî (ö. 227/841) elinde birçok hadis kitabı olmasına rağmen hadis rivâyet etmek için görev almayı kendisi için iyi görmediğinden kitaplarını gömmüştür.

2.3. Yıkayarak veya Suya Atarak İmhâ Etme

Hadisçilerin kitapların yıkanması için mahvü'l-kitâbe (محو الكتاب) kavramını kullandıkları görülmektedir.⁹⁰ Bu yöntem de genel olarak kişisel kitapları imhâ etmek için kullanılmıştır. Hadisçiler kimi zaman kitaplarını deniz ve nehirlerle atarak kimi zaman da kâğıttan bir daha istifade etmek için yıkayarak imhâ etmişlerdir. Tarih kaynaklarında hadis âlimlerinin eserlerini deniz ve nehirlerle atarak imhâ ettiklerine dair birçok nakil dikkat çekmektedir. Örneğin Dâvûd et-Tâî (ö. 165/781) kişisel kütüphanesindeki kitapları, Fırat nehrine atarak şöyle demiştir: “Sen ne güzel rehber idin. Hedefe ulaştıktan sonra rehberliğe bağlı kalmak meşakkat, gaflet, musibet ve düşüklüktür.”⁹¹

Ahmed b. Ebî'l-Havârî (ö. 246/860) otuz yıl hadis talebinde bulunmuş daha sonra kitaplarının tamamını denize dökmüştür.⁹² Kitaplarını nehre atan

83 Hamevî, *İrşâdü'l-erîb*, 4/21-22.

84 Hamevî, *İrşâdü'l-erîb*, 15/21.

85 Zehebî, *Siyer*, 8/248.

86 'Abdurrahman b. Ebû Hâtim Râzi, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâr-u İhyai't-Türâsî'l-'Arabî, 1952), 6/336.

87 Cemaleddin Ebû'l-ferec İbnû'l-Cevzî, *Saydu'l-hâtır* (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1425), 36.

88 İbn Tâhir el-Kayserânî, *Tezkirâtü'l-huffâz* (Riyad: Dârü's-Semâ'iy, 1415), 2/497.

89 İmâduddin Ebû'l Fidâ, *el-muhtesar fi târihi'l-beşer* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1968), 2/ 26-27.

90 Âbid Süleymân, *Egeru'l-'avâmil*, 39.

91 "نعم الدليل كنت والوقوف مع الدليل عند الوصول عناء وذموم وبلاء وخمول" Hamevî, *İrşâdü'l-erîb*, 15/21-22.

92 Nakillerde بحر olarak geçen ifade Arapçada büyük su anlamında da kullanılmaktadır. Şam'da yaşadığı bilinen Ahmed'in coğrafi olarak uzak mesafede bulunan bir denize gitmeyerek yakınında bulunan bir göle atmış olduğu dikkate alınabilir. Bkz Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b Ya'kûb b Muhammed Firuzabâdî, *el-Kâmusü'l-muhtâf* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 1/346; Zehebî, *Siyer*, 12/88.

hadis âlimlerinden biri de Ahmed b. Muhammed el-Hallâl'dır (ö. 311/923). O, semâ edip yazdığı tüm eserlerini Dicle'ye atmıştır.⁹³ Safiyyüddin Ahmed b. Ömer ez-Zebedî (ö. 930/1524) hadis alanında yazdığı câmi' tarzı eseri istediği gibi olmayınca suya atarak imhâ etmiştir.⁹⁴

Hadisçiler su ile imhâyı bazen suyun içinde bekleterek mürekkebin çözülmesiyle veyahut ıslak bir bezle silerek yapmaktaydılar.⁹⁵ Hadislerini yıkayarak imhâ eden hadisçiler arasında Şûbe b. Haccâc (ö. 160/776), Ebû Ğâlib ez-Zühelî (ö. 403/1013) ve Ubeyde b. Amr el-Fakîh el-Muradî el-Kûfî (ö. 72/692) sayılmaktadır.⁹⁶

2.4. Yırtarak ve Parçalayarak İmhâ Etme

Bu yöntemin kitapların imhâsında en az başvurulan yöntem olduğu dikkati çekmektedir. Bunu yapanlar arasında Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) bulunmaktadır. Süfyân kitaplarını yırttıktan sonra "Keşke elim kırılıydu da tek bir harf yazmasaydım"⁹⁷ demiştir.

Muhaddislerin kitaplarını çeşitli yöntemlerle imhâ etmesi konusu ele alındıktan sonra bu uygulamanın hadis ilmi açısından etkilerine değinilmelidir. Hadis kitaplarının imhâsının hadis ilmine etkileri şu başlıklar altında incelenebilir.

3. Hadis Kitaplarının İmhâsının Etkileri

Hadisçilerin daha önce değinilen gerekçelere binaen kitaplarını imhâ etmeleri kısa vadede ne kadar faydalı gibi görünse de uzun vadede birçok zararları olmuştur. Bu olumsuz etkiler imhâ edilen eserlerin miktarı ve değeri ölçüsünde kişiden kişiye maddi ve manevi olarak farklılık göstermiştir. Bu olumsuz etkiler şu şekilde ele alınabilir.

3.1. İlmin Zayi Olması

Hadisçilerin kitaplarını imhâ etmesinin en olumsuz etkisi hadisçilerin büyük emekler vererek arşivlediği bilgilerin zayi olmasıdır. Bu, aynı zamanda hadisçinin bir nevi kendi hüviyetini de yitirmesi anlamına gelebilir. Çünkü muhad-dis değeri ve kıymetini elinde bulundurduğu hadislerden almaktadır. Bu gerçeği en güzel Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855): "Şayet biz ilmi yazmasaydık

93 Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, 5/155.

94 Ayderûsî Ebû 'Abdülkâdir b. Şeyh b. 'Abdullah, *Târîhu'n-nûri's-şafîr 'an aḥbâri'l-karni'l-âşir*, 1985/1405 (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 127.

95 Eşref Şâlih Muhammed Seyit, *et-Türâsu'l-'arabî el-maḥṭuṭu'z-zâyi' sülûku'l-'ulemâ nemuzecen* (Cezair: Mecellet-ü Câmî'at-i Mustegânem, 2015), 123.

96 Zehebî, *Siyer*, 4/40,43; 7/202.

97 Hamevî, *İrşâdü'l-erîb*, 15/22.

biz kim olacaktık?”⁹⁸ sözü ifade etmiştir. İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071) de “Şayet kitaplar olmasaydı ilmin çoğu zayi olurdu. Peygamber (s.a.v.) ilmin yazılmasına izin vermişti. Birçok hadisçi de bu işi övmüşlerdi”⁹⁹ demiştir. Genel olarak hadisçilerin, zayi olup unutulmaması adına hadislerin kitaplara yazılması gerekliliği hususunda hem fikir oldukları görülmektedir.

3.2. Pişmanlık Duygusu

Birçok hadisçinin sonucunu düşünmeden imhâ ettikleri kitapları için sonradan üzüldükleri ve pişman oldukları görülmektedir. Ömrüleri ilerleyip yaşlılık ve hastalıklardan hafızaları zayıfladığında kitaplarına daha çok özlem duyarak pişmanlıkları artmıştır.

Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713): “Ben daha önce yazdıklarımı silmişim. Keşke malımı ve ailemi kaybetseydim de onları silmemiş olsaydım”¹⁰⁰ demiştir. Urve, elindeki yazılı kitaplara bel bağlamamak için kitaplarını imhâ ettiyse de daha sonra hafızası zayıflayınca pişman olmuştur.¹⁰¹ Diğer bazı hadisçilerin ise istemeden yok olan kitaplar için üzüldükleri nakledilmektedir.

Kitaplarını imhâ eden hadisçilerin başkalarına muhtaç olmaları ve ödünç istemek zorunda kalmaları da pişman olmalarında etkili olmuştur. Ebü'l-Hasen Alî b. Müshir (ö. 189/805) kitaplarını gömdüğü için hadis ilminde kendisinden daha ilerde olan Abdullah b. Nümejr'e gelerek bazı hadisleri soruyordu.¹⁰² Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812) kitaplarını gömerek imhâ edip başkalarından ödünç kitap alan Ebû Ūsâme'yi (ö. 201/817) uyararak başkalarının kitaplarını kullanmamasını istemiştir.¹⁰³

3.3. Hadislerin Ezberden Zayıf Olarak Rivâyet Edilmesi

Kitapların imhâ edilmesi sonucunda hadisler tamamıyla yok olmasa da unutma ve vehim gibi beşerî zafiyetlerden kaynaklı bazı kusurlar hadislerin sıhhatini etkilemiştir. Bunun sonucunda da birçok rivâyet zayıf olarak nakledilmiştir.

Bu hususta Şu'be (ö. 160/776): “Benim bir hadisi su gibi okuduğumu gördüğünüzde bilin ki ben onu bu kitaptan ezberlemişimdir”¹⁰⁴ demektedir. Hadislerin yazılmadığı durum için Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Main şöyle der: “İlmi yazmayan hiçbir kimse hatadan emin olamaz.”¹⁰⁵ İbrâhîm en-Nehâî el-

98 İshâk b. Mansûr b. Behram, *Mesâilu'l-imâm Ahmed ve İbn Rahuweyh* (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425), 2/529.

99 İbn 'Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 1/141.

100 İbn S'ad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 9/231; İbn. Main, *et-Târîh*, 3/142.

101 Bağdâdî, *Takyîd*, 60.

102 İbn Main, *et-Târîh*, 4/44.

103 Ebû 'Ubeyd el-Acurrî, *Suâlâtü Ebî 'Ubeyd Ebâ Dâvûd es-Sicistânî* (Medine: el-Câmi'a el-İslâmiyye, 1399), 208.

104 İbn 'Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 1/152.

105 İbn 'Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 1/154.

Kûfî (ö. 96/714) ezberinden rivâyet ettiği hadislerde hata yapmış kendisi bunu hadisleri yazmamasına bağlamıştır.¹⁰⁶

el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) de "Hatadan daha uzak oluşu doğruya da yakınlığı nedeniyle hadis kitabından rivâyetin tercihi" başlığını taşıyan bir bab açtığı görülmektedir. Burada kitaplardan yapılan hadis rivâyetinin sadece hafızadan yapılan rivâyetten üstünlüğü hakkında birçok nakiller yapılmaktadır.¹⁰⁷

4. Kitapları İmhâ Etmenin Cerh ve Ta'dil İlmine Etkisi

Hadis âlimleri muhaddislerin kitaplarını imhâ etmesinin hata yapmasına neden olduğunu tespit ettiklerinde bunu râvi için bir cerh nedeni olarak kabul etmişlerdir. Hadislerinin kabul edilmemesini kitaplarını imhâ etmeleriyle gerekçelendirmişlerdir.

Örneğin Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 322/933-34) Yusuf b. Esbât'ın hadisini illetli kabul etmiş bunun nedenini de kitaplarını gömmesiyle açıklamıştır.¹⁰⁸ İbn Sa'd (ö. 230/845), Muhammed b. Ubeydullah el-Azremî (ö. 155/772) için çok hadis işitip yazdığını daha sonra kitaplarını gömdüğü için kimi hadisçilerin onun hadislerini almadığını söylemektedir.¹⁰⁹ Yine Müemmel b. İsmail el-Adevî'nin (ö. 206/822) kitaplarını gömdüğü için çok hata yaptığı ve sadûk decesine düştüğü nakledilmektedir.¹¹⁰ Aynı şekilde Atâ b. Müslim el-Haffâf (ö. 190/806)¹¹¹, Selem b. Meymûn (ö. 213/829)¹¹², Muhammed b. Muaz en-Nehâvendî (ö. 330/942)¹¹³ gibi hadisçiler de hadis kitaplarını imhâ ettikleri için rivâyetlerinde hata yaptıklarından cerh edilen râviler arasında sayılır. Ebû Bekir İbnu'l-Cuâbî (ö. 355/966) vefatından sonra kitaplarının imhâ edilmesini vasiyet etmesi üzerine hadisçilerin bunu çirkin görmeleri ve *بِسْمَا صَنَع* "Ne kötü iş yaptı"¹¹⁴ demeleri onların eserlerin imhâsına yaklaşımlarına ışık tutmaktadır.

Muhaddisleri eserlerini imhâ etmeye sevk eden etkenler ne olursa olsun bu durum hadis ilmini etkileyen bazı sonuçlar doğurmuştur. Hadis eserlerinin imhâsında muhaddislerin yaklaşımını tek tipçi bir yaklaşımla düşünmek,

106 Dârimî, *Sünen Mukaddimesi*, 1/134.

107 Ebû Bekir el-Hatîb Aḥmed b. 'Alî b. Şâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li aḥlâkî'r-râvî ve âdâbü's-sâmi'* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1403), 2/10.

108 Aḥmed b. Ḥanbel, *el-İlel*, 6/103.

109 İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, 6/368.

110 Yusuf b. ez-Zekî 'Abdurrahman Mezzî, *Tehzibu'l-Kemâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), 29/128; Râzî, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, 8/378.

111 Râzî, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, 6/336.

112 Muhammed b. Hibbân b. Aḥmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Büsî İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn* (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396), 345.

113 Râzî, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, 4/267; İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn*, 181.

114 İbn 'Asâkir, *Târîḫü Dımaşk*, 54/428.

araştırmacıları yanlış sonuçlara ulaştıracaktır. Muhaddislerin yaklaşımı, kitaplarını imhâ etmelerine sebep olan nedenlere göre değişmektedir. Muhaddislerin kitaplarını imhâ edenler için sarf ettikleri olumsuz ifadeler ve bu nedenle hadisleri muztarib olan muhaddisleri cerh etmeleri genel olarak muhaddislerin, eserini imhâ edenlere karşı olumlu yaklaşmadıklarına işaret etmektedir.

5. Kitapların İmhâ Edilmesinin Hükümü

Kitapların imhâ edilmesi hadis ilmine etkileri yanında getirdiği sonuçlar açısından fıkıh ilmini de yakından ilgilendirmektedir. Zararlı ve tahrif edilmiş bilgileri içeren kitapların imhâ edilmesinin caiz oluşunda mezhep âlimleri görüş birliğindedir. Hanefî kaynaklarında Allah (c.c.) Peygamberler ve meleklere isimleri silindikten sonra yakılabileceği detayı verilir. Bununla beraber suya atılabileceği gibi en güzel yöntemin toprağa gömülme şeklinde olduğu da belirtilmektedir.¹¹⁵ Fakat hadis kitaplarının imhâsı özelinde detaylı bilgiler ancak Hanbelî kaynaklarında bulunabilmektedir. Kendisi aynı zamanda bir muhaddis olan Ahmed b. Hanbel'den mutlak yasak, mutlak cevaz, veya kararsızlık şeklinde farklı nakiller yapılmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in bu husustaki görüşleri:

1. Kitap imhâsının caiz olmaması: Ahmed b. Hanbel'e kitapların imhâ edilmesi sorulduğunda "Sübhanallah! sünnet ve ilim imhâ edilebilir mi?" dedi. Diğer bir rivâyette de kendisine kitaplarının gömülmesini vasiyet eden kişi sorulduğunda "İlmin gömülmesi hoşuma gitmez" dedi.¹¹⁶

2. Kitap imhâsının caiz olması: Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Esrem et-Tâî (ö. 261/874-75) Ahmed b. Hanbel'e hadis defterlerinin gömülmesi hakkındaki düşüncesini sorduğunda "Bir zararı yoktur" demiştir.

Ahmed b. Hanbel'e kitaplarının gömülmesini vasiyet eden bir kişi sorulduğunda bir müddet başını eğerek düşündü. Daha sonra şöyle dedi: "Bundan faydalanılması umut edilir. Şayet faydalı bilgiler varsa satışa sunulur. Elde edilen ücret de onun adına sadaka olarak verilir"¹¹⁷ şeklinde cevap vermiştir.

3. Kitap imhâsında kararsız kalması: Ahmed b. Hanbel'e Ebû Cafer Muhammed b. Hüsey'n'in (ö.238/853) çocukları olduğu halde kitaplarının gömülmesini vasiyet ettiği bu hususta görüşünün ne olduğu soruldu. Ahmed, "Çocuklarından erişkin var mı?" diye sorduğunda "Evet" denildi. "Pekâlâ, bu ri-

115 Muhammed Emîn b. 'Ömer b. 'Abdulazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1412), 6/422.

116 Ebûbekir Ahmed b. Muhammed el-Mervezî, *el-Ver'a* (b.y.: Dârü's-Sumey'i, 1418), 91; Muhammed b. Müflih el-Mağdisi el-Ĥanbelî, *el-Âdâbu's-şer'iyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419), 2/114.

117 Muhammed b. Müflih el-Mağdisi el-Ĥanbelî, *el-Âdâbu's-şer'iyye*, 2/114.

vâyetleri kimlerden aldı?” diye sordu. Onlar da “salih kişilerden” dediler. Ahmed, bu kitaplardan iki cüze baktı. Kendisine bu soruyu soran Mervezî’ye “Bunlarla uğraşma, ilim ve fıkıhla uğraş; bu hususta bir şey söylemek istemiyorum” diyerek kitapların gömülmesi mi yoksa bırakılması mı gerektiği hususunda cevap vermedi.¹¹⁸

Ahmed b. Hanbel’den kitapların imhâsı hususunda görülen rivâyet farklılıkları, kitabın önemi, kişiye ve özel durumlara dikkat edilerek değerlendirilmeler yapılması gerektiğine işaret etmektedir.

Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) kitapları imhâ etmenin büyük bir hata olduğunu söylemiş, özellikle ahiret korkusu ve zühd için yapılmasını son derece çirkin görmüştür. Bazı muhaddisleri ise mazur gördüğü anlaşılmaktadır. İbnü’l-Cevzî’nin eserlerini imhâ eden muhaddisleri üç kısımda ele aldığı görülmektedir:

1. Süfyânı es-Sevrî (ö. 161/778) gibi, kitaplarında zayıf râvilerden rivâyetleri olduğu halde bunları ayıklayamayanlar.
2. Kitaplarda rivâyetler dışında âlimlerin kendi görüşleri olduğu için bunlarla karışma korkusu yaşayanlar.
3. Zühd ve takva amaçlı kitapların imhâ edenler.¹¹⁹

İbnü’l-Cevzî ilk iki nedenden dolayı eserlerini itlâf eden muhaddisleri mazur görürken bu işi takva için yapanları çok ağır bir dille eleştirmektedir. Onun şu sözleri bu husustaki yaklaşımına ışık tutmaktadır: “İlim adamlarından bir kısmı hadisleri yazmakla meşgul olmuşlar daha sonra da şeytanın onların aklına girmesiyle ilimden amaç hadislerle amel etmek değil mi?” vesvesesiyle kitaplarını gömmüşlerdir. İbnü’l-Cevzî bunun çok çirkin olduğunu ve kitap yazmadaki amacı görmemezlikten gelme anlamına geldiğini savunur. O ilmin bir nur olduğunu İblis’in de o nuru söndürerek karanlıkta insanı yenmeye çalıştığını, cehalet gibi bir karanlığın olamayacağını belirtmektedir.¹²⁰

İbnü’l-Cevzî daha sonra kitapların imhâ edilmesinin hükmünü her bir duruma özel olarak değinerek ele almış ve şöyle demiştir: “İlim adamlarının gömdüğü kitaplarda ya hak ya batıl ya da bunların bir arada bulunduğu görülmektedir.”

a) Şayet kitapta yanlış (bâtıl) bilgiler varsa gömen kişiye sitem edilmez. Buna örnek olarak şu olay verilebilir. Hasan b. Ali’ye bir deste kitap getirildi. Mührünü açmadan başlıklarını bile okumadan cariyesine bir leğen getirmesini söyledi. Cariye leğeni getirince kitapları o leğende suyla yıkadı. Kendisine bunlar kimin kitapları diye sorulunca “Bunlar hakka müracaat etmeyen batılda ise geri kalmayan Iraklıların kitaplarıdır”¹²¹ dedi.

118 el-Mervezî, *el-Ver’a*, 92; Muhammed b. Müflih el-Mağdisi el-Ĥanbelî, *el-Âdâbu’ş-şer’iyye*, 2/115.

119 İbnü’l-Cevzî, *Şaydu’l-Ĥâtır*, 188.

120 İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 288.

121 el-Fesevî, *Târîh*, 2/756.

b) Doğru ile yanlışın karıştığı ve ayıklanmasının mümkün olmadığı durumlarda da kitapların imhâ edilmesi mazur görülür. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi bazı muhaddislerin güvenilir ve yalancı râvilerden rivâyetleri derleyerek yazdıkları daha sonra bunları ayıklayamadıkları için gömdükleri bilinmektedir.

c) Kitaplarda faydalı ve doğru bilgiler varsa hem ilmin korunması için hem de bu kitapların mali bir değeri olduğundan imhâ edilmesi caiz olmaz. Bu eserleri imhâ etmek isteyenlere ise neden imhâ etmek istedikleri sorulur. Şayet ibadet etmekten beni alıkoyuyor derse şu üç şekilde cevap verilir:

1. İlimle meşgul olmak da bir ibadettir.

2. Hafızadaki kuvvet her zaman devam etmez. Bunu yapan kişinin bir zaman sonra pişman olacağını görüyor gibiyim. Zihin her zaman aynı parlaklıkta kalmaz bir müddet sonra paslanınca parlatılmaya ihtiyaç duyar. Zihnin parlatılması ise ancak kitap okuyarak gerçekleşir. Yusuf b. Esbât (ö.195) gibi bu nedenle kitaplarını imhâ eden muhaddislerin daha sonra hadis rivâyet etmemeye sabredemediğinden ezberinden rivâyet ettiği ve birçok hatalar yaptığı bilinmektedir.

3. Şayet hafızanın sağlamlığını ve bunun devam edeceğini farz etmek dahi bu kitapları yeni başlayan öğrencilere ve faydalanacak kişilere vermesi daha uygun olmaz mıydı? Veya satıp parasını sadaka olarak vermesi gerekmez miydi? Her hâlükârda bu kitapların imhâ edilmesi caiz değildir.¹²²

Kitapların korkudan dolayı gömülüp daha sonra emniyet durumunda çıkartılması bu eserleri imhâ değil koruma amaçlı olduğu için caiz olduğunda şüphe yoktur. Fakat diğer durumlarda eserlerin ne gerekçeyle olursa olsun imhâ edilmemesi daha yerinde olacağı kanaati öne çıkmaktadır.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm gibi bir kitaba sahip olan Müslümanların yazıya önem vermediğini düşünmek veya iddia etmek, aslında imkân dahilinde değildir. Ayrıca sayıları kırk ikiye kadar ulaşan vahiy kâtipleri aracılığıyla ayetlerin sürekli yazıyla tespiti de unutulmamalıdır. Dini metinlerin yazıya geçirilmesinde İslam tarihinde gösterilen ihtimam ve bunu gerçekleştirirken ilim adamlarının aradığı şartlar ve çekinceler yazıya karşı bir tepki olduğu görüntüsü vermiştir. Bunun yanında yazıyı yasaklayan rivayetler de bağlamından kopuk tahlil edilmesi ve bu rivayetlerin karşısında yazıya izin veren rivayetlerin göz ardı edilmesi de bu düşünceye zemin oluşturmuştur. Buna rağmen çeşitli sâiklerle hadis yazımı ile ilgili tartışmalara binaen yazılan hadis nüshalarının yok edilmesi yoluna gidildiği anlaşılmaktadır. Dini bir tercihten ziyade kişisel kaygılar sebebiyle yapılan bu imhâ faaliyetlerinin dönemin tartışmaları ve şartları

¹²² İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, 290.

gereğince değerlendirilmesi ve yorumlanması gereğini hatırlatmakta fayda görülmektedir. Ancak böyle bir vakıanın gerçekleşmesi nedeniyle muhaddislerin endişelerini tespit ve tetkik edilmesi gerekmektedir.

Her ne gerekçeye olursa olsun muhaddislerin kitaplarını imhâ etmelerinin bazı olumsuz sonuçları olmuştur. Bunların muhaddislerin büyük emekler vererek arşivlediği bilgilerin zayıf olması, ömürleri ilerleyip yaşlılık ve hastalıklardan hafızaları zayıfladığında kitaplarına daha çok özlem duyarak pişmanlıklarının artması, unutmaya ve vehim gibi beşerî zâfiyetlerden kaynaklı bazı kusurlar nedeniyle birçok rivâyetin zayıf olarak nakledilmesi ve kitaplarını imhâ eden birçok râvinin hatalı rivâyetlerinden ötürü cerh edilmesi gibi sonuçlar olduğu tespit edilmiştir.

Hadisçilerin, kitapların imhâ ve edilmesi hususunda kitabın özelliği, konusu, yazarı ve buna iten nedenleri dikkate aldıkları görülmektedir. Onlara göre kitap yanlış rivâyetlerden veya doğru ve yanlış barındıran karışık rivâyetlerden oluşup ayıklanmaları güç ise imhâsı caizdir. İçindeki hadis rivâyetleri doğru nakillerden oluşuyor ise hangi nedenlerle olursa olsun hadisçiler bu kitapların imhâsına cevaz vermemişlerdir. Hifzetmek için yazılan hadislerin ezberlendikten sonra imhâ edilmesi hususunda hadisçilerin genel yaklaşımı bu kitaplara bir gün kendisi veya başkasının ihtiyaç duyacağı göz önünde bulundurularak imhâ edilmemesi yönündedir. Ayrıca bunu yapan bazı hadisçilerin daha sonra pişman oldukları da bilinmektedir.

Kitaplarını imhâ eden hadis imamlarının bu davranışları aslında insanların ihtiyaç duymadıkları ilmî konulardaki rivâyetleri imhâ ettikleri, başkalarının hadisleri daha düzgün tertiple kitap haline getirmelerinden dolayı kendi kitaplarına ihtiyacın kalmadığı veya imhâ edip daha sonra pişman oldukları şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca bu uygulamaların yaygın olmadığına ve kişisel tercih olarak algılamamız gerektiğine vurguda bulunmak yerinde olacaktır.

Yanlış veya sahih olmayan rivâyetlerin yer aldığı kitapların imhâ edilmesi yerine o rivâyetler hakkında uyarı veya bilgilendirme yolunun tercih edilmesi daha faydalı olabilirdi. Elimizde bulunan birçok mevzuât ve zayıf rivâyetlerin toplandığı eserler buna en güzel örneklerdir. Bu eserlerle birlikte birçok hadisçinin bu tür hadisler hakkındaki değerlendirmeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Hatta sadece senedlerin zikredilmesi bile hadisçilerin bu rivâyetleri tahlil etmeleri için yeterlidir. Ayrıca bu makalede kitaplarını imhâ eden muhaddisler imhâ nedenleri ve cerh ta'dil ilmine etkileri tespit edilmeye çalışılmış, bunun hadis edebiyatına ve rivâyet edilen hadislerin sayısına etkileri daha geniş çalışmaların konusu olacağı anlaşılmıştır. Kitaplarını imhâ ettikleri tesbit edilen muhaddislerin günümüze ulaşabilmiş hadis kaynaklarındaki rivâyetleri takip edilerek imhâ edilen hadislerin izine ulaşılabilmesi mümkündür.

Kaynakça

- ‘Âbid Süleymân, el-Mesûhî. *Eserü'l-avâmîl'l-beşerîyye fî dey'ai't-türâs*. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2007.
- Acurrî, Ebû ‘Ubeyd. *Suâlâtü Ebî ‘Ubeyd Ebâ Dâvûd es-Sicistânî*. Medine: el-Câmi’a el-İslâmiyye, 1399.
- Ahatlı, Erdinç. “Rivayetler ile Hadis Usûlü ve Tarihinin Bazı Meselelerinin Anlaşılmasında Anakronizm Sorunu”, *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, (2005), 253-259.
- Ahmed b. Hanbel. *el-‘İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*. Mumbai: Dâru’s-Selefiyye, 1408.
- Akgün, Hüseyin. “Hicrî 2. ve 3. Yüzyıllara Ait Mısır Menşeli Papirüslerdeki Hadislerin Kaynakları”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2020), 21-51.
- ‘Ali b. el-Ça’d b. ‘Ubeyd. *el-Müsned*. Beyrut: Müessesu’n-Nâdir, 1410.
- Aydınlı, Abdullah. “Edebü’l-implâ ve’l-istimplâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10/408 Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- ‘Azami, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*. çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Bağdâdî, Ahmed b. ‘Ali Ebû Bekir el-Hatîb. *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvî ve âdâbü’s-sâmi’*. Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 1403.
- Bağdâdî, Ahmed b. ‘Ali Ebû Bekir el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1931.
- Bağdâdî, Ahmed b. ‘Ali Ebû Bekir el-Hatîb. *Takyîdü’l-‘ilm*. Beyrut: Dâr-u İhyâ’i’t-Türâs, 1974.
- Bozkurt, Nebî. “Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26/120-121 Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *et-Târîhu’l-kebir*. Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.
- Bukaî, Burhaneddin İbrâhîm b. ‘Ömer. *en-Nüketü’l-vefiyye bi mâfi Şerhi’l-Elfiyye*. Riyad: Mektebetür-Rüşd, 2007.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman Ebû Muhammed. *Sünen Mukaddimesi*. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407.
- Ebû ‘Abdülkadir b. Şeyh b. ‘Abdullah, Ayderûsî. *Târîhü’n-nûri’s-safir ‘an ahhârî’l-karnî’l-‘âşir*. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1985/1405.
- Ebû Zur’a ed-Dîmeşkî. *Târîh*. Dîmeşk: Mecmeatü’l-Lüğati’l-‘Arabiyye, ts.
- Ebû’l-‘Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân. *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân mimmâ sebete bi’n-nakl evi’s-semâ’ ev es-betehü’l-‘ayân*. Beyrut: Dârü’s-Sakâfe, 1968.
- Erünsal, İsmail E. *Orta Çağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Eşref Salih Muhammed Seyit. *et-Türâsu’l-‘Arabî el-mahtûtu’z-zâyî’ sülûku’l-‘ulemâ nemu-zecen*. Cezayir: Mecellet-ü Câmi’at-i Mustegânem, 2015.
- Fesevî, Ebû Yusuf Ya’kûb b. Süfyân. b.y.:*el-Ma’rife ve’t-târîh*, ts.
- Hâkim, Muhammed b. ‘Abdullah Ebû ‘Abdullah. *el-Medhal ilâ Kitâbi’l-İklîl*. İskenderiye: Dârü’d-Dave, 1983.
- Hamevî, Ebû ‘Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. ‘Abdillâh. *İrşâdü’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edîb, İrşâdü’l-elibbâ’ ilâ ma’rifeti’l-üdebâ, Tabakâtü’l-üdebâ*. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1991.

- Hunke, Sigrid. *İslam'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde*. çev. Servet Sezgin. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- İbn 'Abdülber, Ebû 'Ömer Yusuf b. 'Abdullah el-Kurtubî. *Câmi'u beyâni'l- 'ilm ve fadhîhi ve mâ yenbağî fi rivâyetihî ve hamlihî*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. 'Ömer b. 'Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Hâşiyetu Reddî'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1412.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Ali b. el-Hasan. *Târîhu medîneti Dımaşk ve zikru fazlihâ ve tesmiyetü men hallehâ mine'l-emâsil ev ictâze bi-nevâhîhâ min varidihâ ve ehlîhâ*. thk. 'Amr b. Garâme el-'Amrî. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebûbekir 'Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm et-Temîmî el-Büstî. *el-Mecrûhîn*. Halep: Dârü'l-Va'y, 1396.
- İbn. Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ. *et-Târîh*. Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türasi'l-İslâmî, 1399.
- İbn Mulakkin, Siraceddin 'Ömer b. 'Ali. *Tabakâtü'l-Evliyâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- İbn S'ad, Muhammed b. Sa'd el-Basrî ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü's-Sâdır, ts.
- İbn Tâhir el-Kayserânî. *Tezkirâtü'l-huffâz*. Riyad: Dârü's-Semayî, 1415.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebû'l-ferec. *Saydu'l-hâtir*. Dımeşk: Dârü'l-Kalem, 1425.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebû'l-ferec. *Telbîsü İblîs*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1421.
- İmâduddin Ebu'l Fidâ. *el-Muhtesar fi târihi'l-beşer*. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1968.
- İsfahani, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî Ebû Nu'aym. *Hilyetü'l-evliyâ` ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405.
- İshâk b. Mansûr b. Behrâm. *Mesâilu'l-imâm Ahmed ve İbn Rahuveyh*. Riyad: Dârü'l-Hicre, 1425.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis İstilahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Mansur, Mehmed. *İskenderiye Kütüphanesini Müslümanlar mı Yaktı?*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Mensur Serhân. *Harku'l-kütüp ve tedmiru'l-mektabât el-'Arabiyye abre't-târîh*, ts. <http://alantologia.com/page/20767/>
- Mervezî, Ebûbekir Ahmed b. Muhammed. *el-Ver'a*. Riyad: Dârü's-Sumey'i, 1418.
- Mezzî, Yusuf b. ez-Zekî 'Abdurrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400.
- Muhammed b. Müflih el-Makdisi el-Hanbelî. *el-Âdâbu's-şer'iyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419.
- Muhammed İbrâhîm el-Aşmâvî. *Zâhiretu itlâfi'l-kütüb bevâisuhâ âsâruhâ, mevâkifü'l-muhaddisîn minhâ*. Kahire: Dârü'l-İhsân, 2015.
- Nâsır el-Huzeymî. *Harku'l-kütüb fi't-türâsi'l-'Arabî*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Cemel, ts.
- Nesâî, Züheyr b. Harb Ebû Hayseme. *el-'İlm*. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1403.
- Pedersen, Johannes. *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. çev. Mustafa Macit Karagözoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Polastron, Lucien X.. *Kitap Yakmanın Tarihi*. çev. Aziz Ufuk Kılıç. İstanbul: Everest Yayınları, ts..

- Ramhürmüzî, Hasan b. 'Abdurrahman. *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1404.
- Râzi, 'Abdurrahman b. Ebû Hâtim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâr-u İhya'î't-Türâsî'l-'Arabî, 1952.
- Yemânî, 'Abdurrahman b Yahyâ b 'Ali el-Mu'allimî. *et-Tenkil bimâ fi te'nîbi'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1406.
- Zehebî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. Ahmed b. 'Osman. *Siyer-u alâmi'n-nûbela*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî ed-Dımaşkî. *Mîzânü'l-i 'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1963.
- Zübeyr b. Bekkâr el-Kureşî. *el-Ahbâr el-Muvaffakiyyât*. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1996.

Muḥaddiths Who Destroyed Their Books and Its Influences on Ḥadīth Science (Extended Abstract)

This article will discuss the early period hadīth scholars (Muḥaddiths) who lived in II. and III. Hijrī centuries and destroyed their hadīth books/collections. The importance attached to science in the history of Islam has enabled the use of writing since the companions' period and helped to write hadīth books from the second century onwards. With the widespread use of books in the Islamic world, the following issues were discussed and opinions were expressed in writing narrations from the beginning of the second century: creating a narration and text by means of correspondence, making a difference between a text heard directly from the master and a text taken without listening, using different words during the narration, the narration of the books found among the inheritance goods, as well as the merits and virtues of the book directly. Despite the importance attributed to the book, there are many rumors in fundamental hadīth sources that hadīth scholars destroyed their books. It is quite extraordinary that hadīth scholars destroy the hadīths they gathered under challenging conditions or bequeathed others to do so. It would be appropriate to evaluate such decisions, which are understood to be made due to personal concerns rather than a religious preference, in accordance with the discussions and conditions of the period. However, to determine the concerns of hadīth scholars due to the occurrence of such a phenomenon, it is necessary to investigate the reasons for the destruction of hadīth books and its consequences in hadīth science. To the best of the author's knowledge, there is no academic study in Turkey about the destruction of hadīth books by their authors.

It is seen that the destruction of books in Islamic history was triggered by many fear factors such that the ability to memorize will weaken, the Quran may be neglected and may fall into the hands of incompetent people as well as other issues driven by scientific, religious, and political reasons. The reservations and caution shown by Islamic scholars during the development of the Arabic script caused some hadīth scholars to take a drastic measure and destroy hadīths in order to save them from being reported incorrectly. Some hadīth scholars considered memorization and narration of hadīths as fard al-kifāyah and had the idea that other scholars can fulfill this task exceedingly. Regarding other scholars to be more competent than themselves in hadīth narration led them to think that their effort on hadīth narration is not sincere and aims to gain a place among people by being selfish. Another example of the religious sensitivities that led to the destruction of books is that some people destroy hadīth books due to some hadīth scholars' beliefs. It is known that scientists and their works were followed and kept under control by politicians in the past as it is today, considering their impact on society. Since Prophet

Muhammad (p.b.u.h) was the most influential figure in the Muslim people's eyes, his words and works written in his life were under serious scrutiny. Of course, it was not allowed to write works that could be used against politicians. Muḥaddiths resorted to many ways to destroy what they wrote, such as burning, burying in the ground, washing or throwing them into the water, tearing, and smashing.

The destruction of the books by the scholars on the grounds mentioned earlier has caused many harms. These adverse effects differ materially and spiritually from person to person in the amount and value of the destroyed works. These negative effects can be addressed as follows.

1. Regret: It is seen that many hadīth scholars destroyed their books without thinking about the result, and later bitterly regretted it. When their lifespan progressed and their memory weakened from old age and illnesses, their regret deepened by yearning more for their books.
2. The narration of hadīths as weak from memorization: Although the hadīths are not completely destroyed as a result of the destruction of the books, some defects arising from human weaknesses such as forgetting and delusion have affected the soundness of the hadīths. As a result, many narrations were reported weakly.
3. The effect of destroying the books on jarḥ wa'l-ta'dīl: When hadīth scholars identified that there was wrongdoing behind the destruction of the books by the author, they accepted it as a jarḥ reason for the narrator. Therefore, the rejection of their hadīths is justified by the destruction of the books.

Apart from the effects of the destruction of the books on the science of hadīth, it is also closely related to the science of fiqh. The scholars of the sect agree that it is permissible to destroy books containing harmful and distorted information. In Ḥanafī sources, it is stated that books can be burned after the names of Allah (s.w.t), prophets, and angels are erased. It is also suggested that the best method is to be thrown into the water, as well as to be buried in the ground. However, detailed information regarding the destruction of hadīth books can only be found in Ḥanbalī sources. Nevertheless, it would have been more beneficial to choose the warning method or inform about those narrations instead of destroying the books with false narrations. The works in which we have many regulations and weak narrations are the best examples of this. Along with these works, many hadīth scholars' evaluations of such hadīths have reached today. Even mentioning the sanad only would be enough for hadīth scholars to analyze these narrations. This article discussed the reasons behind the hadīth scholars' act of destroying their hadīth books and tried to determine its impacts on jarḥ *wa'l-ta'dīl* methodology. It is understood that the effects of book destructions on the hadīth literature and the number of narrated hadīths will be the subject of more comprehensive studies.